

GÜNÜMÜZ YERLEŞİK PEYGAMBER TASAVVURUNUN GENÇ ZİHİNLERDE KARŞILIĞI

Zeynep Canan KOÇAK*

Özet

Son dönemlerde yapılan bazı araştırmalardan genç nüfusun Hz. Peygamber ve peygamberlik müessesesi ile ilgili soru(n)larının olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra gençlerin deizme yönelmeye başladığına dair söylemler de bir süredir ülke gündemimizi meşgul etmekte, sosyal medyada ve akademik camiada tartışmalara konu olmaktadır. Bu durum, gerek akademik gerekse sanal ortamlarda söz konusu hususun sebepleri ve dinî alandaki bu kaymayı önlemenin yolları üzerine bazı çözümlenmeleri beraberinde getirmektedir.

İşbu makale, günümüz insanına -özelde gençlerine- sunulan eksik ve hatta yanlış Peygamber tasavvurunun toplumun fizik ve metafizik düzlemdeki ihtiyaçlarını karşılayamadığını, ortaya çıkan bu durumun ise genç nüfusun inanç alanında boşluğa düşmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Peygamberlik, Genç Nüfus, Tasavvur, Deizm.

Reflection of Today's Settled Prophet Imagination in the Young Mind

Abstract

In some recent studies, it is clear that the young population has problems with the prophets and prophecy. In addition, the discourses that the youth have started to turn to deism have been keeping our country's agenda for a while and it has been the subject of discussions in social media and academic community. This situation brings about some analyzes on the reasons for this issue in the academic and virtual environments and the ways to prevent this shift in the religious sphere.

This article states that the incomplete or even false prophecy imagination that is offered to today's people - especially to the youth - cannot meet the needs of the society in the physical and metaphysical level, and that this situation is effective in the decline of the young population in the space of faith.

Keywords: The Prophet, Prophecy, Young Population, Imagination, Deism.

* Aksaray Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; z.canankocak@gmail.com.

Giriş

İnsanın, kendisine, varlık âlemine ve tüm bunların sebebine dair merakı, felsefe tarihinin en kadîm sorunlarını ve tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. Tanrıyla ilişki kurulup kurulamayacağı, şayet bir ilişki kurulabiliyorsa bunun nasıllığı, hakikate dair bilgiye ulaşmanın imkânı ve yolları gibi sorular insanoğlunun zihnini her devirde meşgul ede gelmiştir. Zira insanın gerek kendisini gerekse varlık âlemini anlamlandırabilmesinin yegâne yolu bu sorulara bulabileceği cevaplardan geçmektedir. Dolayısıyla bu meyanda ortaya konmuş bütün felsefî cevaplar ve -semavî kabul edilsin ya da edilmesin- bütün dinler insanın anlam arayışına bir cevap niteliği taşımaktadır. Cemil Meriç'in "Din, aşk, şiir: boşlukta yuvarlanan insanın bir yıldıza attığı merdivenler..." şeklindeki cümlesi¹ de bize bu gerçeği hatırlatmaktadır.

Semavî dinler, Tanrı'nın, yaratmış olduğu varlık âleminde habersiz olmadığını ve bu âlemlerle irtibat kurduğunu kabul eder. İnsanlarla, peygamberler aracılığıyla iletişim kuran bir ilah tasavvuru söz konusudur ve insanın yukarıda zikrettiğimiz birçok kadîm sorusu gönderilen bu peygamberler vasıtasıyla cevaplanmış olur. İnsan bu sayede "boşlukta yuvarlanan" değil bir amaca mebnî olarak yaratılmış, evrendeki yeri ve görevi belli, anlam yüklü bir varlığa dönüşmüş olur. Bu açıdan bakıldığında, semavî dinler insanların hem ontolojik hem de epistemolojik ihtiyaçlarını karşılamış görünür.

Tanrı'nın, peygamberleri aracılığıyla insanlarla iletişim kurduğuna dair inanç İslam geleneği içerisinde "Peygamberlere İman" şeklinde temel bir esas olarak yer alır. Bu inanca göre, Allah her daim insanoğluna kendilerine doğru yolu gösterecek ve rehberlik edecek peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler gönderildikleri kitleler gibi birer "beşer" olmakla beraber, söz konusu muhatap kavmin içinden seçilmişlerdir ve böylece her bir peygamber, kavmine kendi dillerinde ve en iyi anlayabilecekleri şekilde hitap etme imkânı bulmuştur.² Bu sayede her bir kavim, peygamberi aracılığıyla Tanrı, insan ve varlığa dair meselelerine cevap bulma, kendisini hidayete eriştirecek yol ve yöntemi bilme, Tanrı'ya ve varlığa karşı görev ve sorumluluklarını öğrenme fırsatına kavuşmuştur. Bu noktadan bakıldığında peygamberlerin, insanın fitratına uygun bir şekilde nasıl yaşanabileceğine dair sorulara cevap vermenin yanı sıra insanlara metafizik âlemin kapılarını açma ve dolayısıyla Tanrı ile ilişki kurma noktasında bir kilit işlevi gördüğü ve olmazsa olmaz bir nitelik taşıdığı açıktır.

İnsan-Allah ilişkisinin sağlıklı kurulmasına rehberlik etmekle görevli peygamberlerin, gönderildikleri zaman ve zeminde gerek hayata ilişkin gerekse metafizik alana dair soruları yanıtızsız bırakmadıkları, bu doğrultuda kendi dönemlerindeki beklentilere cevap verdikleri görülür. Fakat günümüz genç nüfusun, aynı meyandaki soru ve taleplerinin yeterince karşılanmadığı, kendilerine rehberlik edecek peygambere dair ortaya konan tasavvurun ise tatminkâr olmadığı görülmektedir. Sunulan yetersiz hatta yanlış peygamber tasavvurundan kaynaklanan boşluk ise ya farklı kulvarlarda çizilen olumsuz peygamber imajıyla doldurulmakta ya da "Peygamberlere İman", yaşamda ve zihinlerde karşılığı olmayan, işlevsiz, anlamsız bir ilke olarak genç zihinlerde yavaş yavaş rafa kaldırılmaktadır.

¹ Cemil Meriç (ö.1987), *Jurnal I*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 40.

² Yûsuf, 12/2; Ahkâf, 46/12.

I. Genç Nüfus'un Algı Dünyasında Hz. Peygamber ve Peygamberlik Kurumuna Dair Soru(n)lar

Dinî inançların ve bu yolda rehber olarak kabul edilen Hz. Peygamber'in hem bireysel hem de toplumsal yaşamımızda sahip olduğu önemli rol aşikârdır. Her ne kadar aşağıda Hz. Peygamber ve daha da genel olarak peygamberlik kurumu hakkında bir takım problemlere ilişkin örneklerden bahsedilecekse de biz, tüm bunlara rağmen peygambere iman ve sevgiyi insanımızın mayasında var olan bir unsur olarak görmekteyiz. Bu unsurun bir anda ortadan kaybolmasına –sadece sosyolojik yönüyle bile ele alınsa- ihtimal vermemekteyiz. Fakat gerek değişen dünya gerekse bizim değişen dünyanın kaçınılmaz olarak ürettiği soru ve ihtiyaçlara dinî alanda bulamadığımız cevaplar, her yenilenen jenerasyonla aramıza daha fazla girmektedir. Tüm bunlar bizim sorgulanmaz bulduğumuz kabulleri sorgulanır hale getirmekte ve bu kabullerimize göre oluşturduğumuz eski dil yeni dünyaya bir şey anlatamaz durumuna düşmektedir. İşte bu yüzden peygamberlik müessesesi, Hz. Peygamber, ona olan iman, sadakat ve sevgi gibi kavramlar zedelenmeye, ruhlardaki ve hayatlardaki eski parlaklığını yitirmeye başlamaktadır. Aşağıda konumuz açısından dikkate alınması gerektiğini düşündüğümüz bazı veri ve araştırmalar gidişat hakkında bize en azından kabaca bir fikir verecektir.

Fatma Günaydın, meslek dersi öğretmeni olduğu Esatpaşa Kız Anadolu İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin inanca dair soru(n)larından yola çıkarak hazırlanmış olduğu makalesinde onların zihin dünyalarında bizim sorgulamaya gerek bile duymadığımız meselelerin nasıl problemler haline geldiğine işaret etmektedir. Günaydın, söz konusu çalışmada öğrencilerinin Allah, ahiret, melekler... gibi temel inanç esaslarına dair şüphelerinin yanı sıra Hz. Peygamber'in gerçekten yaşayıp yaşamadığına, bir şizofren olup olmadığına, din ile ilgili şeyleri kendisinin uydurmuş olabileceğine dair tereddütlerini dile getirmektedir.³

Themis Araştırma Şirketi'nin 2016 yılında İstanbul'un 15 ilçesinde 1283 kişi ile görüşerek yapmış olduğu araştırmadan elde edilen veriler de dikkat çekicidir. Ayşe Sucu'nun naklettiği oranlara göre “Allah'a inanıyorum, peygamberlere inanmıyorum” diyenlerin oranı %5.3'e ulaşmış durumdadır. Ayrıca bu orana kendisini ateist olarak tanımlayanların (%6.6) dâhil olmadığını belirtelim.⁴

MAC Danışmanlığın 2017 yılında “Türkiye’de Toplumun Dine ve Dinî Değerlere Bakışı” başlığı ile Ağrı, Aksaray, Artvin, Bayburt, Bitlis, Bolu, Düzce, Elazığ, Giresun, Gümüşhane, Karaman, Karabük, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kütahya, Nevşehir, Osmaniye, Sinop, Bilecik, Yozgat ve Uşak’a bağlı 154 ilçede 5400 kişi ile yüz yüze görüşerek yaptığı araştırma sonuçları da en az yukarıdakiler kadar düşündürücüdür. Temel iman esaslarıyla ilgili sorulara verilen cevaplar inanç konularındaki şüpheleri gösterirken, özelde peygamber ve peygamberlik müessesesi ile ilgili bir soruya verilen cevaplar ise bu mevzudaki çözülmeye işaret etmektedir. İlgili ankette “Peygamberlere inanıyor musunuz? Hz. Muhammed sizin için her anlamda örnek alınacak rol model/örnek insan mıdır?” şeklindeki soruya “Evet, peygamberlere inanıyorum

³ Fatma Günaydın, İmam-Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm (Sempozyumu)*, Ed. Vecihi Sönmez, Burhanettin Kıyıcı, Metin Yıldız, Ensar Neşriyat, Van 2017, ss. 322-326.

⁴ <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/ayse-sucu/tehlike-canlari-caliyor-2-1890422/> (24.02.2019).

ve Hz. Muhammed benim için her anlamda rol modeldir.” cevabı verenlerin oranı %63 olarak belirtilmiştir. %20’lik bir kesim peygamberlere inanmakla beraber Hz. Muhammed’i her konuda rol model olarak görmediğini ifade etmektedir. “Hayır, peygamberlere inanmıyorum” cevabını veren %9 oranındaki kişilere, %8 oranındaki kararsızlar veya cevap vermeyenler eşlik etmektedir.⁵

Özelde peygamber ve peygamberlik kurumuyla ilgili bu gibi verilerin yanı sıra içerisinde peygamberliğe yer olmayan ve gençler arasında kabul görmeye başlayan deizm⁶ veya ateizm⁷ dair içeriklerin özellikle sanal ortamda hayli yekûn oluşturabilecek orana erişmesi de burada bizi ilgilendirmektedir.⁸

Konda Araştırma ve Danışmanlık’ın geçtiğimiz günlerde yayınlamış olduğu 2008-2018 yılları arasında hayat tarzlarındaki değişimi ölçmek amacıyla yaptığı çalışma raporunda kendini ateist olarak tanımlayanların sayısının %1’den %3 e yükselmiş olması da söz konusu savrulmayı göstermektedir. Ayrıca kendisini “inançsız” olarak niteleyen kişi oranının araştırmada %1’den %2’ye çıkmış olduğunu da buraya ekleyelim.⁹

Genç kuşağın sürüklenmeye başladığı durumun gerek diyanet gerekse akademik camia açısından önem arz ettiği ve hayli süredir tartışıldığı anlaşılmaktadır. Zira 2017 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın konuya ilişkin

⁵ Mehmet Ali Kulat, *Türkiye’de Toplumun Dine ve Dinî Değerlere Bakışı* Mak Danışmanlık, Ankara 2017, s. 8.

⁶ Yaradancılık. Yetkin bir kişisel varlık olarak Tanrı’nın varlığına duyulan inanç; İngiltere ve Fransa’da 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve dinî yaşantının Romantik hareket tarafından önemli bir dönüşüme uğratıldığı 19. yüzyıla kadar süren eleştirel din hareketi. Akıl çağında anlaşıldığı şekliyle doğal teoloji ve rasyonel bir ahlakın, dinin tek mümkün içeriğini meydana getirdiği görüşü olarak deizm vahyi, vahyin bildirdiği Tanrı’yı ve dini inkar ederek, yalnızca akıl yoluyla kavranan bir Tanrı’nın varoluşuna inanır. Zihnin doğal güçleriyle tanrısal hakikate ulaşılabilirliğini, bu gerçeğin salt inanca dayanan vahyedilmiş bir doğru olarak kabul edilmek ihtiyacında olmadığını ve Tanrı’nın yalnızca varlık bakımından değil, fakat etkinlik bakımından da doğanın üstünde ve tümüyle dışında olduğunu ileri sürmesiyle teizmden ayrılan deizmin temelinde, evrene müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı ve Aydınlanmanın doğal bir sonucu olarak akıl ile bilime gösterilen büyük güven yer alır. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul: 1999, s. 209.

⁷ Tanrıtanımazcılık. Yunanca’da olumsuzluk bildiren a önekiyle, Tanrı anlamına gelen *theosun* birleşiminden doğmuş olan ve Tanrı’nın ya da tanrıların var olmadığını inancına dayanan felsefe akımı. Evreni yarattığı, evrenin yasalarını koyduğu, evrene bir şekilde müdahale ettiği kabul edilen doğaüstü bir varlık türüne veya Yaratıcı’ya inanmama. Bkz. Cevizci, age., s. 82.

⁸ Yalnızca birkaç örnek teşkil etmesi bakımından şu linklere bakılabilir: <https://www.wattpad.com/190823289-her-%C5%9Feye-bir-neden-neden-deist-oldum> (24.02.2019); <https://www.ateistforum.org/index.php?/topic/42963-nas%C4%B1-deist-oldum> (24.02.2019); <https://www.youtube.com/watch?v=3eYS-XrXuEY> (24.02.2019); <http://www.dinvemitoloji.com/2013/12/neden-deist-oldum.html> (24.02.2019); <http://www.dinvemitoloji.com/2014/06/neden-deist-oldum-2.html> (24.02.2019); <https://t24.com.tr/haber/once-islamiyeti-mantiga-dayandirmak-istiyorduk-sonra-deist-olduk.609970> (24.02.2019).

⁹ <https://interaktif.konda.com.tr/tr/HayatTarzlari2018> (24.02.2019).

hazırladığı “Deizm, Ateizm, Nihilizm Kıskaçında İnsanlık” dosyasında¹⁰ ve ayrıca Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi bünyesinde düzenlenmiş olan “Uluslararası ‘Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm’ Sempozyumu”nda¹¹ birçok akademisyen ve araştırmacının söz konusu yönelimlerin sebepleri, gidişatın olası sonuçları hakkında fikirlerini beyan ettikleri görülmektedir.¹² Ayrıca, bir düşünce dergisi olarak yayınlanan Yetkin Düşünce’nin “Tanrı’yı yeryüzünden Kovmak! Deizm, Ateizm ve Agnostisizm” başlığıyla çıkardığı, birçok yazarın konuya ilişkin analiz, öngörü ve tesbitlerinin yer aldığı 5. sayısı bu husustaki tartışmaların hâlihazırda akademik ortamda hâlâ devam ettiğini de göstermektedir.¹³

Toplumda özellikle de genç kitlede dinî anlamda farklı yönelimlerin mevcut olduğuna yalnızca akademik ortamlarda değil gazete ve sanal ortamda da değinildiği görülmektedir. Ayşe Sucu’nun, yukarıda zikredilen yazısında toplumda ateizm, deizm ve agnostisizm yönünde bir kaymanın söz konusu olduğuna ve bunun olası sebeplerine dair tesbitleri¹⁴, genç kuşakların İslâmî-ahlâkî değerler sistemine karşı ilgisiz, hatta mesafeli bir dünya görüşüne meylettiklerine ve ortaya çıkan boşluğu ateizm, nihilizm ve deizmin doldurma ihtimaline dikkat çeken Mustafa Öztürk’ün “Deizmin Ayak Sesleri” başlıklı cümleleri¹⁵, dünyada sekülerizmle beraber artan ateizm ve deizmin farklı sebeplerin de etkisiyle ülkemiz gençlerinde makes bulmaya başladığına işaret eden Emeti Saruhan’ın “Anne ben deist oldum” başlığıyla yer alan yazısı¹⁶, bizzat muhafazakâr ailelerin çocukları içerisinde söz konusu eğilimde olan

¹⁰ “Deizm, Ateizm, Nihilizm Kıskaçında İnsanlık”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ağustos, 2017, Sayı: 320.

¹¹ *İlahiyat Fakülteleri XXII. Kelam Koordinasyon Toplantısı ve Uluslararası ‘Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm’ Sempozyumu*, 12-14 Mayıs 2017, Yüzüncü Yıl İlahiyat Fakültesi, Van.

¹² Diyanet İşleri Başkanlığı’nın deizm, ateizm ve nihilizmi bir tehlike addedip gündemine taşımamasından bir süre sonra, aynı hususta ortaya konan verileri ve söylemleri reddeden bir tavır sergilemesi ise kurumun kendisiyle çelişmesi anlamına gelmektedir. Diyanet’in ilgili tutumu için bkz., https://www.trthaber.com/m/?news=diyanet-isleri-baskani-erbas-bizim-milletimiz-sapik-ve-batil-anlayisa-prim-vermez&news_id=360292&category_id=2 (24.02.2019). Bununla beraber aslında gidişatın farkında olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın söz konusu tavrı, ‘şuyûu vukûundan beter’ bu verilerin daha fazla gündemde tutularak yaygınlaşması veya popülerize edilmesinin önüne geçmek amacıyla sergilemiş olabileceğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Biz, bu hassasiyeti anlamakla beraber akademik ortamda konunun görmezden gelinmemesini ve bir inanç kaosu anlamına gelen süreci daha az zararlı kapatabilmek için neler yapılabileceğinin müzakere edilmesini daha makul bulmaktayız.

¹³ *Yetkin Düşünce*, “Tanrı’yı Yeryüzünden Kovmak! Deizm, Ateizm ve Agnostisizm...”, Yıl: 2, Sayı: 5 (Ocak, Şubat, Mart 2019).

¹⁴ <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/ayse-sucu/tehlike-canlari-caliliyor-2-1890422/> (24.02.2019).

¹⁵ <http://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/deizmin-ayak-sesleri-3777> (24.02.2019).

¹⁶ <http://www.gercek hayat.com.tr/dosya/anne-ben-deist-oldum> (24.02.2019).

gençlerin varlığına dair konuşan İhsan Fazlıoğlu'nun ifadeleri¹⁷, Hayrettin Karaman'ın "Gençler ve Din" başlığı altında söz konusu durum ve sebeplerine dair aktardığı görüşleri¹⁸... birçok örnekten yalnızca birkaçı olarak burada zikredilebilir.

Toplumda zihinlerin Hz. Peygamber ve peygamberlik müessesesi hakkında bulanık bir hal almaya başlaması, insanların kendilerine rehberlik ederek doğru yolu gösteren 'peygamberli bir din'den uzaklaşarak farklı temayüller sergilemeleri ve gerek düşünce gerekse yaşam biçimi açısından Hz. Peygamber ile toplumun aralarının açılması elbette bir anda ve tek bir sebebe binaen ortaya çıkmış olamaz. Geline bu noktanın bir sürecinin olduğu ve birçok etken tarafından tetiklendiği malumdur. İslam dünyasının sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik ve daha birçok açıdan dünyanın gerisinde kalmasının, batı eksenli günümüz sisteminin, eğitim açısından donanımsızlığımızın, kendi ilmi ve kültürel geleneğimizle bağlarımızın zayıflamasının, din eğitim ve öğretimi konusundaki yontemsizliğimizin, gelişen ve değişen zaman ve zemine uyum sağlayamadığımız gibi bu zaman ve zeminin yarattığı ihtiyaçlara cevap bulacak yeterlilikten yoksun olmamızın, inandığımızı iddia ettiğimiz ilkelerle yaşamlarımız arasındaki tutarsızlıkların... ve daha sayılabilecek birçok âminin varılan bu noktaya gelmemizde kanaatimizce rolü bulunmaktadır.

Biz, kendi alanımızla ilgili olarak, bu varılan noktanın sebeplerinden yalnızca bir tanesini yani yanlış veya eksik peygamber tasavvurunu öne çıkarırken, diğer etkenlerin her birinin ayrı ayrı ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Bununla beraber nübüvvetin insan için gerekliliğini, bütün peygamberlerin ve özelde Hz. Peygamber'in insanın ihtiyacına binaen gönderildiğini ve her birinin bu çok yönlü ihtiyaca olabildiğince cevap verdiğini toplumumuza özellikle de genç nüfusa yeterince anlatamamış, Hz. Peygamber'i günümüz insanının hayatına sokup orada etkin bir hale getirecek dil ve metodolojiyi edinememiş, bize bırakılan kitap ve sünnetin iyileştiren, dönüştüren, hayata dokunan yönünü bugüne aktaramamış olmamızın ve sonuç itibarıyla sorularını cevaplamayan, dertlerine merhem olmayan, oralarda bir yerlerde duran fakat hayatlarında bir fonksiyonu bulunmayan bir peygamber tasavvuru ile gençleri baş başa bırakmış olmamızın, sürüklendiğimiz bu noktada payı olduğunu öne sürmekteyiz.

Bir çözüm yolu olarak, son peygamber Hz. Muhammed'in gönderildiği zaman diliminde -genç, yaşlı hatta çocuk fark etmeksizin- herkese hitap etmeyi nasıl becerebildiğinin, içinde bulunduğu dünyanın yarattığı -fizik ya da metafizik- her bir meseleyle bizzat nasıl meşgul bulunduğunun, yaşamın gerektirdiği ihtiyaçlarla nasıl ilgilendiğinin ve dolayısıyla muhataplarının gözünde nasıl böylesine etkileyici bir imaja sahip olduğunun öncelikle anlaşılması, günümüz dilinde yorumlanması ve sonrasında bunun hem söylem, hem tasavvur hem de temsil açısından günümüze aktarılmasının gereğine işaret etmekteyiz. Bu sebeple aşağıda, Hz. Peygamber'in yaşadığı zaman ve zeminle ilişkisine, söz konusu zamanın gerçekliğinden ne kadar da haberdâr olduğuna ve toplumsal veya bireysel -ayrım gözetmeksizin- her bir sorunu nasıl dikkate alıp çözüm üretmeye çalıştığına kısmen değinilmeye çalışılacaktır.

¹⁷ [http://www.islamianaliz.com/haber/ihsan-fazlioglu-deizm-ne-basortululer-
arasinda-a-teizm-yayiliyor-tablo-bu-kadar-ciddi-64015#sthash.1sIO9Ncf.dpbs](http://www.islamianaliz.com/haber/ihsan-fazlioglu-deizm-ne-basortululer-arasinda-a-teizm-yayiliyor-tablo-bu-kadar-ciddi-64015#sthash.1sIO9Ncf.dpbs)
(24.02.2019).

¹⁸ <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/gencler-ve-din-2045126>
(24.02.2019).

II. Zamanın ve Toplumun Nabzını Tutan Peygamber

Allah-kul iletişimde kilit işlevi gören peygamberlerin her kavmin bizzat içinden¹⁹, onlarla aynı dili konuşan kimseler olarak gönderildikleri²⁰ Kur'an'da birçok kere ifade edilmiştir. Buna binaen, diğer bütün peygamberler gibi Allah son peygamberini de kavminin diliyle konuşan bir kişi olarak seçmiştir ki hakikati onlara kendi dilleriyle açıklasın.²¹ Zira muhatap edindiği topluma yabancı, onların yaşam tarzı ve kültüründen uzak, onlardan tamamen farklı bir algı evrenine ait, başka dil ve anlam dünyasına sahip bir elçinin söz konusu kitleyle irtibat kurabilmesi ve onlara rehberlik edebilmesi mümkün olamazdı. Bunun yanı sıra muhatap kitleye yabancı bir peygamberin, onların fizik veya metafizik alana dair sorularını, ihtiyaç ve taleplerini anlama imkânı kısıtlanacağı için tüm bunlara ilişkin cevaplar ve çözümler üretmesi de zorlaşmış olacak, toplum ve kendisi arasında tam bir mutabakat sağlanamayacaktı.

Hız. Peygamber'in, diğer peygamberler gibi kendi kavmi içinden seçildiğini bilmekteyiz. Bu da tabii ki Hız. Peygamber'in o toplumun sosyal, kültürel, ekonomik..vs. yapısının içine doğduğu ve bu yapının içinde yetiştiği anlamına gelir. Hız. Peygamber'in, tüccarlıkta ön plana çıkan ve uluslararası boyutta ticarî faaliyetlerde bulunan Kureyş kabilesine mensup²² ve aynen kabilesi gibi ticaretle işgal eden bir kimse olduğu²³ malumdur. Bu durum onun, sosyal çevresi olmayan ve kendi halinde yaşayan, yalnızca kendi hayat meşgaleleriyle ilgilenen bir yetişkin olmasına imkân vermemiş görünmektedir. Zira hayatının erken zamanlarında adım attığı meslek hayatı²⁴ Hız. Peygamber'in, hemşerisi diğer tüccarlar gibi meslek icabı bazı seyahatlerde bulunup ülkeler gezmesine²⁵, hem ticarî hem de kültürel birer etkinliklere katılmasına²⁶ ve böylelikle kendi memleketinin dâhilinde veya haricinde birçok

¹⁹ Āl-i İmrān, 3/164; Nahl, 16/36.

²⁰ İbrāhim, 14/4.

²¹ İbrāhim, 14/4.

²² Kureyşlilerin memleketlerinin sınırlarını aşan boyutlardaki ticarî faaliyetleri hakkında bkz. Muḥammed İbn Ḥabīb el-Bağdādī (ö. 245/860), *Kitābu'l-Munemmāk* (Beyrut: 1985), ss. 44-45; Muhammed Hamidullah (ö. 2002), "el İlf veya İslam'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", terc. İsmail Cerrahoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:1962, c. IX, ss. 215-216; *İslam Peygamberi*, İmaj İç-Dış Ticaret A.Ş., Ankara 2003, terc. Salih Tuğ, c. I, s. 21.

²³ Abdülmelik İbn Hişām (ö. 218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, tah. Muḥstafa es-Sekḳā, İbrahim el-Ebyārī, Mektebetu ve Maḥbaatu Muḥstafa el-Bābī el-Ḥalebī ve Evlādihi, Mısır 1955, c. I, s. 188; Casim Avcı, *Muhammedü'l-Emin: Hız. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*, Hayykitap, İstanbul 2008, s. 39.

²⁴ Hız. Peygamber'in ticarî yolculuğa ilk çıkışının onun çocukluk yaşlarına dayandığını biliyoruz. Nakledildiğine göre o, henüz çocuk yaşta Şam seferine çıkan amcası Ebū Ṭālib'in kafilesinde yer almıştır, bkz. İbn Hişām, c. I, s. 180.

²⁵ Hız. Peygamber'in seyahatleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, "Hız. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri", terc. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1980; Sayı:4, ss. 327-338.

²⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, terc. Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 8; "Hız. Peygamber'in İslam Öncesi

bölgeyi görmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla kendi memleketini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren her şeyden Hz. Peygamber'in haberdâr olması ve etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu toplumun ve coğrafyanın bir ferdi olan Hz. Peygamber o şartları bire bir yaşadığı için hem muhatap kitlenin bireysel ve toplumsal problemlerini anlama konusunda sıkıntı yaşamamış hem de toplumda var olan ve bizzat yaşadığı bu problemler için çözüm üretmeyi kendisine dert edinmiştir. İşte bu sebeple biz, genç yaşta iyi ve güvenilir bir tüccar olarak tanınan, Mekke'nin ileri gelen tüccar hanımlarından biriyle evlilik yapan ve Kureyş tarafından makbul bir kimse olarak bilinen Hz. Peygamber'in, halinden memnun bir şekilde hayatını devam ettirmek varken, bunlarla yetinmeyip toplumda var olan maddî-manevî sorunlara kafa yorduğuna ve bu meyanda çözüm üretmek için çaba sarf ettiğine şahit olmaktadır ki aşağıdaki örnekler Hz. Peygamber'in bu yönüne açıkça işaret etmektedir.

İslam öncesi dönemde Mekke'nin köleler, cariyeler ve efendiler gibi sınıfsal zümrelere bölündüğünü ve bu sebeple herkesin eşit haklara sahip olmadığını biliyoruz. Bunun yanı sıra kabile asabiyetine dayalı uygulamalar nedeniyle bazı kimselerin diğerlerine nazaran ayrıcalıklı görüldükleri de malumdur. Arap toplum ve kültürünün bu yapısı temelde bazı haksız uygulamalara sebep olmaktadır. Bunların dışında ticaret, hac veya daha başka sebeplerden ötürü ziyaretlerin görüldüğü Mekke'ye yabancı girişi de olmaktadır ki bu yabancıların haklarının korunması önem arz etmektedir. Söz konusu veyahut daha başka sebeplerden ötürü Mekke'de kişilerin haklarını temin etmek ve herhangi birine karşı yapılan hukuka aykırı uygulamaların önüne geçmek, zulme uğrayanların yanında olmak ve adaleti ne pahasına olursa olsun tesis etmek için bir grup insan tarafından İslam öncesi dönemde kurulmuş Hılful-Fudûl topluluğunda Hz. Peygamber'i görmekteyiz.²⁷ Çünkü O, yalnızca kendi kişisel menfaatleri ve yaşamı ile meşgul olmamakta, içinde bulunduğu coğrafyayı herkes için daha yaşanabilir kılmak amacıyla gayret etmektedir.

Hız. Peygamber'in vahye muhatap olduğu anlarda yaşadığı tedirginlik ve sıkıntılar malumdur.²⁸ Bu sıkıntılı hale şahit olan eşi Hz. Hatice'nin ona destek olmak amacıyla kullandığı cümleler Hz. Peygamber'in İslam öncesi dönemde dahi toplumuyla sıkı bağlar kurduğunu ve onların maddî-manevî ihtiyaçlarına

Seyahatleri", s. 332; Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Sâide", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2002, c. XXVI, s. 460.

²⁷ Bkz. İbn Hişâm, c. I, ss. 133-134; Ebû Câfer Muhammed İbn Hâbîb el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Muhabber*, tah. İlze Lichtenstadter, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut tsz., s. 167; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl İbn Şihâbiddîn Omer İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Hız. Peygamber'in Hayatı (es-Sîretu'n-Nebeviyye)*, terc. Hanifi Akın, Çelik Yayınevi, İstanbul 2014, s. 192; Mehmet Şemsettin Günaltay (ö. 1961), *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sđl. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s.117; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, ss. 52-54. Naklettiğine göre, Hz. Peygamber cahiliye döneminde kurulmuş bu topluluğu İslam sonrası dönemde de övmüş ve şayet kendisi böyle bir topluluğa davet edilse yine icabet edeceğini ifade etmiştir; bkz. İbn Hişâm, c. I, s. 134; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 53.

²⁸ Buğârî, *Bed'ul-vahy*, 3 (c. I, s. 7); Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr el-Muttalibî (ö. 151/768), *Sîretu İbn İshâk*, tah. Suheyl Zekar, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978, c. I, s. 121.

koştuğunu göstermektedir. Onun, güçsüz ve zayıf kimselerin yükünü üstlenerek muhtaç kimseye yardımcı olduğunu, mahrum kimselerin elinden tuttuğunu, belaya uğramış kişiye koştuğunu Hz. Hatice'nin ifadelerinden anlamaktayız.²⁹

Arap Yarımadası'nın İslam'dan henüz önceki dönemlerde farklı birçok dinî geleneğe sahiplik ettiği bilinmektedir. Bölgede putperestlerin yanı sıra Hanifler, Sabiiler, Yahudi ve Hıristiyanlar da bulunmaktadır.³⁰ Hatta farklı Hıristiyan mezheplere mensup misyonerler söz konusu coğrafyayı mesken etmektedirler.³¹ Gerek bölgedeki bu misyonerlik faaliyetleri gerekse beraber yaşamının bir sonucu olarak Mekkeli Araplarda da farklı dinî geleneklere meyledenlerin olduğu kaynaklarca sabittir. Örneğin siret kaynakları, putperestliği reddederek Hanifliği seçen kimselerden bahsederken³², din arayışına giren bazı kimselerin Hıristiyanlıkta karar kıldıkları bilgisini de vermektedir.³³ Tüm bunlar toplumda putperestliğin yaygın olmakla beraber sorgulandığını göstermektedir. Anlaşılan o ki, Hz. Peygamber de kendisini toplumun bu inanç buhranı üzerinde düşünmekten alıkoymadığı gibi aynı zamanda bu arayıştan nasibini almıştır.³⁴ İnsanların içinde buldukları arayış onu da hakikat arayışına itmiş ve bu hususta uzun uzun tefekküre sevk etmiştir. Bu yüzden günlerce ailesinden uzak kalarak Hira mağarasında inzivaya çekilmiş, nihayet bu uzun tefekkürler neticesinde kendisine ve onun rehberliğinde halkına hidayet kapıları açılmıştır.³⁵

Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu toplumla hemhal olması, onların maddî-manevî ihtiyaç, talep ve sorunlarıyla iç içe olması, tüm bunları kendine mesele edinerek çözüm arayışına girmesi, onun hem karakterinin olmazsa olmaz bir parçası hem de peygamberlik görevinin bir gereği olarak risalet sonrasında da sürmüştür. Bu meyanda, bölgede ortaya çıkan ve Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilen İslam, toplumda baş göstermiş olan inanç buhranı ve buna dayalı metafizik sorular için başlı başına bir cevap teşkil etmiştir. Dolayısıyla gerek vahiy aracılığıyla gerekse Hz. Peygamber'in rehberliğiyle muhatapların

²⁹ Buḥārī, Bed'ul-vaḥy, 3 (c. I, s. 7); Muslim, İman, 252 (160) (c. I, s. 139).

³⁰ Kur'an'da Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiiler hakkında yer alan ayetler ve onları muhatap alan ifadeler bize onların bölgedeki varlığını göstermektedir. Bunun dışında söz konusu inanç mensuplarının varlığı ile ilgili olarak bkz. İzzet Derveze (ö. 1984), *Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, terc. Mehmet Yolcu, Ekin Yayıncılık, İstanbul: 1998, c. I, s. 180. Bölgedeki Yahudiler hakkında ayrıca bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 552-553. Daha detaylı bilgi için bkz. Cevad Ali (ö. 1987), *el-Mufaṣṣal fî Tārīhi'l-Arabi Kable'l-İslām*, Dāru'ş-Şākī, Beyrut 2001, c. XII, s. 87-113. Hıristiyanlar hakkında bkz. Cevad Ali, c. XII, 158-196. Bölgedeki Hıristiyan kabileler hakkında bkz. Ebū Muḥammed Ali İbn Aḥmed İbn Said İbn Ḥazm (ö. 456/1064), *Cemheretü Ensābi'l-Arab*, Kahire, 1982, s. 491. Sabiilik ve Arabistan hakkında bkz. Günaltay, ss. 85-87.

³¹ Cevad Ali, c. XII, s. 163.

³² İbn Hişām, c. I, ss. 222-223. Hanifler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İbn İshāk, c. I, s. 115-120; Cevad Ali, c. XII, ss. 25-85.

³³ İbn Hişām, c. I, s. 223; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 185.

³⁴ Hz. Peygamber'in söz konusu haline işaret etmesi açısından bkz. Duḥā, 93/7; İnşirāh, 94/1-4.

³⁵ Buḥārī, Bed'ul-vaḥy, 3 (c. I, s. 7); Muslim, İman, 252 (160) (c. I, s. 139); İbn İshāk, c. I, s. 120.

zihinlerinde yer alan birçok sorun giderilmiştir. Biz buna dair sayısız örnekten birkaçını burada sunmakla yetineceğiz.

Hız. Peygamber, kendisinin Allah tarafından gönderilen son peygamber olduğunu tebliğ ederek en başta belirttiğimiz bazı temel sorulara cevap vermiş olur. Örneğin öncelikle, diğer semavî dinlerde de olduğu gibi, insanın hakikate dair bilgi edinme imkânı kabul edilmiş olur ki bunun yolu Allah tarafından gönderilmiş olan son peygamberdir. Bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim ayetlerinden açıkça anlaşılacağı üzere cahiliye Arapları bir tanrı inancına sahiptirler fakat onların inandıkları tanrı, yerleri ve gökleri yaratmış olsa da varlık âlemiyle irtibatı olmayan bir tanrıdır. Dolayısıyla cahiliye Arapları O'nunla irtibatı sağlayabilmek için kendilerine putlar edinirler.³⁶ Bu sebeple gerek vahiy gerekse Hız. Peygamber tarafından her şeyin kendi iradesine bağlı olduğu, yegâne güç ve kudret sahibi, asla şeriki olmayan bir ilah vurgusu yapılır.³⁷ Bu ilahın onların inandığı gibi yalnızca varlık âlemini yaratan bir ilah olmadığı, varlık âlemiyle ilgili, onların gizli ya da aşikâr her bir yapıp ettiklerinden³⁸ hatta kalplerinden geçirdiklerinden³⁹ haberdâr, seslendiklerinde kullarına icabet edecek kadar yakın⁴⁰, insanları başıboş bırakmayan ve dolayısıyla tüm yapıp ettiklerinin hesabını da onlara soracak olan⁴¹ bir ilah olduğu ifade edilir. Tüm bu detaylı ve vurgulu açıklamalar onların yalnızca “göklerin ve yerin yaratıcısı” olarak gördükleri, bu yüzden gerek zihinlerinde gerekse hayatlarında boşluklara neden olan ve bu boşlukların da farklı ve hakikatten uzak alternatiflerle doldurulduğu anlayışlarını yeniden ele alır ve sağlam temellere dayandırır.

Vahiy ve Hız. Peygamber tarafından bildirilen ilah anlayışı, Arapların yalnızca, nasıl bir tanrıya inanacakları şeklindeki metafizik sorularına cevap teşkil etmiş olmaz, bunun yanı sıra pratik hayatta da karşılık bulur. Mesela, yegâne güç ve kudret sahibi, her şeyin hâkimi, ol deyince olduran ve tüm bunları yaratmada asla bir şeriki olmayan ilah anlayışı, gerçek hayatta atalar dinine bir meydan okuma anlamına gelir. Tapınılan, sunaklar adanan, tütsüler ve mücevherlerle karşısında dilekler tutulan ve böylece kendilerini Allah'a yaklaştırmaları umulan putlar Allah-kul ilişkisinde aradan çekilmiş olur. Yine gaybın tek sahibi ve bilicisinin Allah olduğu vurgulanırken gaybden haber veren şeytan ve cinlerin, uğur veya uğursuzluk işareti kabul edilen fal oklarının, tüm bunları bir geçim yolu edinen kâhinlerin ve falcıların... toplumda kabul gören mertebeleri aşağı edilir. Tüm bunlar toplumun her kesimini hem yaşamsal alanda hem de zihinsel düzlemde ilgilendiren ve dolayısıyla toplumun temel meseleleri olarak karşımıza çıkar.

Her şeyden haberdâr ve her şeyin hesabını sorucu bir ilah anlayışından doğan, insanın her türlü amelinden bizzat sorumlu olduğu ve bunun için ahirette hesaba çekileceği fikri, onun günübürlük ve yalnızca kişisel menfaate dayanan,

³⁶ Zümer, 39/3; Necm, 53/19-20; Hişâm b. Muhammed İbnu'l-Kelbî (ö. 204/819), *Kitâbu'l-Asnâm*, tah. Ahmet Zeki Paşa, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye Kahire, 1995, ss. 18-19.

³⁷ Bakara, 2/117; En'âm, 6/95-103; Ra'd, 13/2-5; İsrâ, 17/56; Neml, 27/26; Şûra, 42/ 11-12; Hâdîd, 57/1-6; Mulk, 67/1-3; İhlâs, 112/1-4.

³⁸ Bakara, 2/33, 110,137,140; Tevbe, 9/78; Hüd, 11/5; Neml, 27/25.

³⁹ Kâf, 50/16; Hüd, 11/5.

⁴⁰ Bakara, 2/186, A'râf, 7/200; Furkân, 25/59.

⁴¹ Fâtiha, 1/4; En'âm, 6/160; Neml, 27/88, 93; Kasas, 28/70, 88; Ankebût, 29/8, 17; Zümer, 39/31, Mu'mîn, 40/15-17.

eşitlik ve adalet ilkelerini hiçe sayan tavrını düzenlemesini gerektirir. Bu ise cahiliye toplumunda birçok şeyin sarsılması anlamına gelir. Örneğin asabiyyete dayalı cahiliye kültürünün bir getirisi olarak, herhangi bir hukukî durumda her bir kabilenin haklı ya da haksız olmasına bakmadan kendinden olanın yanında yer alması ve fertlerin bunu bir yükümlülük olarak görmesi artık kabul edilmez.⁴² Çünkü artık suçun şahsiliği ilkesi söz konusudur ve yalnızca eylemi yapan kişi sorumludur.⁴³ Bununla beraber, nüfuzlu kabilelerin veya fertlerin imtiyazlı sayılması da söz konusu değildir.⁴⁴ Hz. Peygamber'in, suçlu olduğu taktirde en yakınına bile ceza vermekten çekinmeyeceğini ve yanlış bulduğu uygulamalara kendi akrabalarından başlayarak son verdiğini beyan etmesi⁴⁵ bunun açık örneğidir ki böylece peygamber yakını olmanın bile bireysel olarak kişi için bir iyileştirici sebep olarak anılamayacağını ifade etmiş olur. Dolayısıyla işiten, görüp gözetleyen ve hesaba çekici bir Allah, yalnızca 'göğe ait' bir inanç olarak kalmaz aynı zamanda yerde de etkin bir şekilde tezâhür ederek toplumda var olan sıkıntılara çözüm getirmiş olur.

Halkıyla iç içe yaşayan ve onların iyiliğini amaçlayan Hz. Peygamber'in, onların birçok hayatî meselesi ile de ilgilendiği görülür. Örneğin ticareti meslek edinen hemşehrileri için alış-veriş hukuku ve ticarî yükümlülüklerle değinir, tarım ve ziraat ile ilgilenenlere yönelik olarak sıcak iklimde bir sorun teşkil eden sulama ve meyve-sebze alım-satım ile ilgili meseleleri mevzû eder⁴⁶, hayvancılık ile iştilig eden kimselerin hayvanlara karşı tutumlarının nasıl olması gerektiğine dair vurgular yapar⁴⁷ ...

⁴² Ebü Dāvūd, Edeb, 112 (c. IV, s. 331-332).

⁴³ En'âm, 6/164.

⁴⁴ Hucūrāt, 49/14; Ebü Abdullah Ahmed İbn Muḥammed İbn Ḥanbel eş-Şeybānī (ö. 241/855), *Musned*, tah. Şuayb Arnavud, Âdil Murşid vd., Muessesetu'r-Risāle, Beyrut 2001, c. XXXVIII, s. 474. Asabiyyetin bir neticesi olarak cahiliye toplumunda sınıfsal ayrımların üzerinde önemle durulduğu görülmektedir. Bu sebeple nüfuz ve imtiyaz sahibi Arapların kendilerince bu çok mühim ve ayrıcalıklı mertebelerini İslam döneminde koruma gayreti içerisinde olduklarını da görmekteyiz. Bu durum onlar için o kadar vazgeçilmezdir ki Hz. Peygamber'e, çevresinde bulunan ve kendilerince alt sınıfa mensup kimseleri yanından uzaklaştırdığı taktirde Müslüman olmayı kabul edeceklerini söylemekten çekinmemektedirler. Bkz. Ebü Ca'fer Muḥammed İbn Cerir et-Ṭaberī (ö. 310/923), *Cāmiu'l-Beyān fī Te'vili'l-Kur'an*, tah. Ahmed Muḥammed Şakir, Muessesetu'r-Risāle, Beyrut 2000, c. XI, ss. 374-381; Ebü'l-Kāsım Maḥmud İbn Ömer ez-Zemaḥşerī el-Harezmi (ö. 538/1144), *el-Keşşāf an Ḥaḳāiki Ğavāmiḳi't-Tenzil*, Dāru'l-Kitābi'l-Arabiyyi, Beyrut 1407, c. II, s. 27. Elbette onların bu teklifi bizzat Allah tarafından reddedilir. Bkz. En'âm, 6/52.

⁴⁵ Buḥārī, Ḥudūd, 12 (c. 8, s. 160); Muslim, Ḥudūd, 8-9 (1688) (c. III, s. 1315); İbn Hişām, c. II, ss. 603-604.

⁴⁶ Hadis kaynaklarımız içerisinde yer alan Kitābu'l-Buyū', Kitābu'l-Musākāt, Kitābu'l Muzāraāt başlıklı bölümler hususen bu konulardaki hadisleri ihtiva etmektedir.

⁴⁷ Örneğin, Hz. Peygamber'in, öküzünü binek olarak kullanan bir kimseye müdahale ederek, binmek için atını kullanması gerektiğini buyurduğuna dair, bkz. Buḥārī, Muzāraāt, 4 (c. III, s. 103). Sahibi çıkmayan kayıp deve ya da koyunlar hakkında hükümler verdiğine dair, bkz. Buḥārī, Luḳata, 2-3 (c. I, s. 124). Sahibinin müsaadesi olmadan hayvanın sütünü sağmak hakkında, bkz. Buḥārī, Luḳata, 8 (c. III, s. 126).

Hız. Peygamber yalnızca ekonomik anlamda müdahalelerde bulunmaz, sosyal-kültürel sorunlar için de hassasiyet gösterir. Mesela kadınlar hakkında var olan olumsuz algı ve tutumu kırmaya yönelik adımlar atar; onların taleplerini ve şikâyetlerini dikkate alır, maruz kaldıkları insanlığa aykırı muamelelere tepki gösterir.⁴⁸ Toplumda var olan sınıf ayrımını ortadan kaldırmaya çabalar; köle ve cariyelere yönelik ayrıştırıcı uygulamaların önüne geçmeye çalışır.⁴⁹ Arap kavmiyetçiliğinin kendinden olmayanı aşağılayan tavrına meydan okur; Arap veya Acem olmanın bir üstünlük sebebi olmayacağını açıkça söyler.⁵⁰ Topluma mâl olmuş bu ve benzeri birçok husus Hız. Peygamber tarafından dile getirilir ve köklü düzenlemelerde bulunulur.

Gerek vahiy gerekse Hız. Peygamber yalnızca, genel olarak toplumsal anlamda sıkıntı haline gelmiş problemlerle ilgilenmez. Birçok ayet ve hadis, bireysel bazda sorun veya taleplerin bile dikkate alındığını, bunlara çözüm üretilmeye çalışıldığını göstermektedir. Kur'an'da, bir kadının eşinden dolayı şikâyet ve serzeniş sebebiyle nazil olmuş ayete şahit oluruz.⁵¹ Savaşa katılmadıkları için pişmanlık duyan sahabeye, affedildiklerini beyan etmek için ayetlerin indiğini görürüz.⁵² Kişisel ihtiyaç ve taleplere gösterilen hassasiyet aynı şekilde hadislerde ve sîrete dair eserlerde de göze çarpar ki, Hız. Peygamber'in, velisi tarafından istemediği biriyle evlendirilmeye kalkan kız ile ilgilenerek problemi çözmeye çalıştığını⁵³, kocası tarafından şiddete maruz kaldığından dert yanan kadının yanında yer aldığını⁵⁴, erkek çocuğuna daha fazla ilgi gösteren babaya kız ve erkek çocuklarına ilgi ve sevgi göstermede adil olmayı öğütlediğini⁵⁵ kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz. Hatta Hız. Peygamber'in

⁴⁸ Örneğin Nisâ sûresi 4/7. âyetin, bir kadının, ardında dört kız çocuğu bırakarak vefat etmiş kocasının bütün malını amcaoğullarının miras olarak almalarından Hız. Peygamber'e dert yanması üzerine nâzil olduğunu ve böylece miras hukukunda kadınlar lehine bir düzenlemeye gidildiğini bilmekteyiz. Bkz. Cevad Ali, c. X, s. 237. Ayrıca kız çocukları ve kadınlara yönelik olumsuz tutum ve davranışları ortadan kaldırmaya yönelik adımlara örnek olarak bkz. Buḥārī, Zekât, 10 (c. II, s. 110); Edeb, 6 (c. IV, s. 8); Nikâḥ, 42 (c. VII, s. 17), 93 (c. VII, s. 32); İ'tisâm, 3 (c. IX, s. 95); Muslim, Birr, 147 (2629-2630) (c. IV, s. 2027), 149 (2631) (c. IV, s. 2027); Cennet, 49 (2855) (c. IV, s. 2191); Ebû'l-Hasan Nureddin Ali İbn Ebî Bekr el-Heysemî (ö. 807/1405), Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, tah. Hisâmuddin el-Ḳuddûsî, Mektebetü'l-Ḳudsî, Kahire, 1994, c. VIII, s. 156.

⁴⁹ Buḥārī, Nikâḥ, 13 (c. VII, s. 6); İtk, 14 (c. III, s. 149).

⁵⁰ Aḥmed İbn Ḥanbel, c. XXXVIII, s. 271, 474.

⁵¹ Örneğin Mucâdele sûresi 58/3. ayetin, Havle bt. Sa'lebe'nin, kendisini ziharla boşayan kocasını Hız. Peygamber'e şikâyeti üzerine nâzil olduğunu görmekteyiz. Bkz. İmam Ebû'l-Ḥasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (ö. 468/1076), *Esbâb-u Nuzûli'l-Ḳur'ân*, tah. Kemal Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1411, ss. 427-428.

⁵² Tevbe, 9/102, 118-119. Ayetlerin sebab-i nuzûlüne dair detaylar için bkz. Vâhidî, s. 263.

⁵³ Muḥammed İbn Şa'd İbn Meni' (ö. 230/845), *et-Ṭabaḳātu'l-Kubrâ*, Dâru Sadr, Beyrut 1968, c. VIII, s. 456; Buḥārī, Nikâḥ, 42 (c. VII, s. 17).

⁵⁴ Kocası kendisine şiddet uyguladığı için Hız. Peygamber'e halini arz eden kadının kocası için Hız. Peygamber'in kısas murad ettiği fakat Nisâ sûresi 4/34. âyetle bu hükmün onaylanmadığı kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Ṭaberî, VIII. 291; Vâhidî, ss. 155-156.

⁵⁵ Heysemî, c. VIII, s. 156.

etrafındaki yalnızca yetişkinlerle değil küçüklerle de irtibatında aynı hassasiyeti göstermesi dikkat çekicidir ki örneğin, beslediği kuş öldüğü için üzgün bir çocukla ilgilenmesi⁵⁶ buna dair en ince misallerden biri olarak zikredilebilir.

Zikrettiğimiz bu örnekler, Hz. Peygamber nezdinde son örneğine şahit olduğumuz Peygamberlik müessesesinin, Allah'ın yeryüzüne müdahalesinin, varlık âlemiyle temasının, insana elçileri aracılığıyla dokunmasının bir işareti olarak karşımızda durmaktadır. Yaşamının her anında muhataplarının nabzını tutan, kendi dönemi ve şartları içerisinde onlara karşılık veren Hz. Peygamber ise peygamberlik müessesesinin hayatın bizzat kendisiyle ilgili ve hayata dair çözümler barındıran işlevsel bir kurum olduğunu göstermektedir.

III. Peygamberden Uzak Peygamber Tasavvuru ve Günümüz İnsanı

Yaşadığı zaman ve zeminde içinde bulunduğu toplumun her türlü sorusunu cevaplama, sorunlarını giderme sorumluluğunu yüklenen ve bu hususta olağanüstü hassasiyet gösteren Hz. Peygamber'in, günümüz dünyasında bu gerçek kimliğiyle örtüşür bir tasavvura sahip olduğunu söylemek maalesef imkânsız görünmektedir.

Kendi şartlarını zorlayarak birçok tıkanmış konuda toplumun önünü açabilen, mevcut statükonun dokundurmadığı alanlarda değişim ve dönüşüm başlatabilen, çağının ve zamanının önünü açmakla kalmayıp kendi sınırlarını da aşan düzenlemeler ortaya koyabilen, gerek fizik gerek metafizik alanda insanların temel problemlerini açıklığa kavuşturabilen bir peygamberden bugüne kalan imajın, insanımızın –daha özeldi gençlerimizin- hangi derdine derman olduğu ya da olup olmadığı artık sorgulanmalıdır. Zira artık kendi yaşamlarına dokunmayan, sorunlarını çözmeyen, yalnızca ‘oralarda bir yerlerde öylece duran’ bir peygamber imajının özellikle genç hayatlar ve istikbalimiz üzerinde etkisinden bahsedip bahsedemeyeceğimiz bir muamma olarak görünmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, bir süredir kendisini muhafazakâr olarak isimlendirebileceğimiz kesimin çocukları da dâhil olmak üzere genç nüfus arasında deizm seslerinin çıkmaya başladığına dair söylemler de maalesef bu tereddütlerimizi doğrular mahiyettedir. Bu gidişatın yegâne sebebi gençlerin ‘olası bir ergen tavrı’ ile kendilerini anne-babalarının inançlarından uzak tutmaları olmasa gerektir. Kendi dönemindeki gençlere hitap edebilmiş, onların dikkatini çekebilmiş⁵⁷, onlara yön verebilmiş bir peygamberin günümüz genç nüfusuna doğru ve yeterli bir şekilde anlatılamıyor, güncel bir yorumla aktarılamıyor ve bugünün dünyasında temsil edilemiyor olmasının söz konusu duruma ne denli katkı sağladığını hep birlikte düşünmemiz gerekiyor. Bu meyanda, özellikle din eğitimiinde rol alan her birimizin, kendimizi ve cenahımızı sorgulama ve söylemlerimiz hakkında özeleştiri yapma yükümlülüğümüzün olduğu muhakkaktır.

Tebliğ ettiği dini, yaşadığı zaman ve zeminde, edebiyat, kültür, sanat, spor gibi hayatın birçok alanında bizzat yoğurarak muhataplarının içselleştirmesine vesile olan, örneğin hitabetin çok önemli bir sanat olarak kabul

⁵⁶ İbn Şa'd, c. III, s. 506.

⁵⁷ Peygamber'in çağrısına cevap veren kitlenin önemli oranda gençlerden oluştuğuna dair bkz. Adnan Demircan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009, ss. 22-25.

edildiği dönemde, Arapların en güzel konuşanı olarak tarif edilen⁵⁸, dize gelmez Arapların şiir önünde boyun eğdiklerini bilerek şairleri desteklediği kaydedilen⁵⁹, okuma yazma oranının günümüzdekiyle asla mukayese bile edilemeyeceği bir çağda iletişimin bir gereği olarak yabancı dil öğretimini teşvik ettiği görülen⁶⁰, spor müsabakaları düzenleyip bunlarda bizzat yer aldığı aktarılan⁶¹ Hz. Peygamber'i tanıtmakla mükellef bizler günümüz edebiyat, kültür, spor veya sanat dallarından hangisine aşinayız veya en azından peygamberin bu kimliğini ne kadar aktarabiliyoruz?

Temelde varlığa, bilgiye ve değerlere taalluk eden zihinsel talepleri karşıladığını gördüğümüz Hz. Peygamber'in yerine, bizler, bugün genç nüfusa nasıl bir peygamber anlatıyoruz? Anlattığımız Hz. Peygamber ile bugünün insanının hangi fizik veya metafizik sorununu halletmiş oluyoruz? Bin beş yüz sene öncesinin varlık, evren, insan algısını dikkate alarak onların dilinden bir metafizik söylem geliştiren Hz. Peygamber'i örnek aldığımız söyleyen bizler, uzay çağının teknolojik gençlerinin diline ve anlam dünyasına göre bir kelam geliştirebiliyor muyuz? Bin beş yüz sene evvel o günkü insanın bütün fizikî ihtiyaçlarını dikkate alarak her biri için çözümler, kaynaklar geliştirebilmiş bir Hz. Peygamber'i temsil ettiği düşünülen bizler bugünkü insanın ihtiyaç ve taleplerini tanımaktan, tanımlamaktan bile aciz görünmüyor muyuz?

Ekranlarda bazen politik, bazen ticarî bir metaya dönüştürülen, birçok kesimin kendisini pazarlamanın kârlı bir yolu olarak reklamını yaptığı, sürekli dillerde ve fakat hakikatte peygamberden hayli uzak düşmüş bir peygamber algısına şahit olmaktayız. Adalet, ahlak, hukuk, eğitim, temizlik, salih amel, âdâb-erkân gibi Hz. Peygamber'in ömrü boyunca taviz vermediği temel meselelere dair hiçbir fonksiyonu haiz olmayan bir peygamber tasavvurunu hep birlikte izlemekteyiz. Dayatılan bu tasavvurun konu edindiğimiz genç insanların peygambere karşı sağlıklı ve samimi bir hissiyat beslemelerine imkân tanımadığını aksine var olan samimiyeti de zedelemekte olduğunu fark edemiyor muyuz?

Asr-ı saadetin, Allah'ın göklerden bir süreliğine yere indirdiği mucizevî ve mitolojik bir zaman, Hz. Peygamber'in ise bu mitolojik zamanın yalnızca mucizeler gösteren mitolojik kahramanı gibi sunulduğu bir diğer perdede onun gerçek hayata, evrene, insana, varlık âleminde yaratılmış her bir şeye anlam yüklediği, bir değerler alanı oluşturduğu, bu alanı korumak için ise mücadele ettiği ve ancak böylelikle hem kendi çağına hem sonrasına yön verdiğine dair bir sahne görememekteyiz. İşbu peygamber gerçekliğinden kopuk imaj ise hayatın tam da ortasında duran, dünyaya ve kendine dair bir mânâ arayışı içerisinde bulunan genç nüfusa elbette hitap etmemektedir. Genç zihinler, peygamber ve peygamberlik kurumu hakkında edindikleri fakat ne işe yaradığı anlaşılamamış, günümüz akıl perspektifinden bakıldığında hiçbir yere oturmayan bir tasavvura -

⁵⁸ Buḥārī, Cihād, 122 (c. IV, s. 54); Ta'bīr, 22 (c. VIX, s. 36); İ'tişām, 1 (c. IX, s. 91); Muslim, Mesācid, 5-8 (523) (c. I, s. 371); Eşribe, 71 (2001) (c. III, s. 1586).

⁵⁹ Muslim, Şiir, 1 (2255) (c. IV, s. 1767); Feḍāil, 157 (2490) (c. IV, s. 1935). Hz. Peygamber'in şiir ve şairlere yaklaşımına dair daha fazla bilgi ve örnekler için bkz. Mehmet Yalar, İslamî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII (2009/1), ss. 61-88.

⁶⁰ Tirmizî, İsti'zân, 22 (c. V, s. 67-68); Ebū Dāvūd, İlim, 2 (c. III, s. 318).

⁶¹ Buḥārī, Şalât, 41 (c. I, s. 91); Muslim, İmāre, 95 (1870) (c. III, s. 1491); Ebū Dāvūd, Cihād, 67 (c. III, s. 29).

en olumlu deyişle- mesafeli durmaktadırlar. Bu hale bir de ekranlarda, sanal ortamda veya türlü yayınlar aracılığıyla Hz. Peygamber'in yaşamına dair, metodolojiden, bilimsel bakıştan yoksun söylemler eşlik edince zaten sağlıklı bir şekilde oluşturulamamış peygamber tasavvurunun da tuz buz olduğu görülmektedir.

Sonuç

Eski dünyanın ağır adımlarının terk edildiği günümüz hız dünyası, zihinsel ve yaşamsal ihtiyaçların hızla karşılanma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Hakikate işaret eden bilgilerin peşinde yılların sarf edildiği dönemlerin artık unutulduğu bugün, herkes, her türlü malumata anında erişebilmeyi vadeden bilgisayarların başında birer bilirkişi (!) halini almış durumdadır. Söz konusu şartlarda hakikate ulaşabilmek için zaman ve sabır gerektiği fikrine ise kimsenin tahammülü bulunmamaktadır. Karşı karşıya kaldığımız bu hal, tabiatıyla, insanın metafizik düzleme ilişkin sorularına cevap arama sürecini de etkilemektedir. Şöyle ki gelenek içerisinde iman esasları olarak kabul edilen temel inanç ilkelerine yönelik acilen karşılık bekleyen sorular ya cevap bulamamakta ya da verilmiş cevaplar bugün için anlam ifade etmemektedirler. Bu temel ilkelerden biri olan "Peygamberlere İman" ilkesi de söz konusu durumdan nasibini almaktadır.

Uzunca bir süredir gerek akademik düzeyde gerekse sanal ortamlarda genç nüfusun temel dinî esaslardan uzaklaşmaya başladığı, bazı veriler ve araştırmalar üzerinden dile getirilmektedir. Bu temel esaslardan biri olarak kabul ettiğimiz "peygamberlere iman" esasının da hem kurumsal olarak hem de Hz. Peygamber üzerinden sorgulanmaya, reddedilmeye en iyi tabirle söz konusu ilke ile gençler arasında bir mesafe görülmeye başlandığına şahit olmaktayız.

Hz. Peygamber ve peygamberlik kurumu ile ilgili sorunların genç zihinlerde yarattığı karmaşa ve bu sorunların muhatap kitleyi ikna edici bir şekilde giderilemiyor olması, en nihayetinde bir boşlukla sonuçlanmaktadır. Durmaksızın akan hayatın bir boşluğa asla imkân tanımadığı ise hepimizin malumudur. Dolayısıyla bizler bu boşluğun farklı eğilimler ile doldurulduğunu görmekteyiz.

Hz. Peygamber ve peygamberlik müessesesinin sorgulanmaya başlamasının, bu müesseseyi kabul etmeyen inançların artmasının birçok sebebi olabilir. Bununla beraber, bu sebeplerden biri olarak, sunulan Hz. Peygamber tasavvurunun eksikliği, yanlışlığı veya tutarsızlığı zikredilebilir. Sunulan peygamber tasavvurunun günümüz dünyasının ve genç jenerasyonun yaşamsal ihtiyaçlarına dair sorularına cevap veremediği, metafizik düzeydeki arayışlarına tatmin edici karşılık bulamadığı ve bu yüzden söz konusu temel inancın yeni zihinlerde işlevsiz bir hal alarak anlamsızlaştığı söylenebilir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in ve bize sahih kaynaklarımızda haber verilen diğer bütün peygamberlerin muhatap kitlelerinin taleplerine ne derece karşılık verdikleri ortadadır.

Biz, yukarıda zikretmeye çalıştığımız üzere, Hz. Peygamber'in, muhataplarının ihtiyaçlarını dikkate alarak her alanda ve anda boşluk bırakmaksızın işlediği örneğini yaşama aktarma yeteneğini bugün artık kaybettiğimiz gibi, bu örneği en azından bir tasavvur olarak sunma becerisini de gösterememekteyiz. İşte burada ortaya çıkan boşluk ise tabii hayatın bir gereği olarak yanlış, tutarsız, hakikatten uzak malzemelerden yola çıkılarak örülmektedir. Bunun yanı sıra olumsuz propagandaların, yanlış peygamber

tasvirlerinin de etkisiyle genç nüfus hem Hz. Peygamber'in hem de peygamberlik kurumunun hakikatinden şüpheye düşmekte hatta son demlerde duymaya başladığımız üzere deizm gibi peygambersiz din söylemleri ortaya dökülmektedir. Bu sesin çıkmaya başlamasına yalnızca sunulan peygamber imajının ve temsilinin yetersizliğinin sebep olduğunu söylemek elbette haksızlıktır fakat söz konusu durumun katkısını görmezden gelmek de imkânsızdır.

Kaynaklar

Ali Cevad. *el-Mufaşşal fî Tārîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm*. Dâru's-Şâkî: Beyrut, 2001, c. XII.

Avcı, Casim. *Muhammedü'l-Emin: Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*. Hayykitap: İstanbul, 2008.

Buḥārî, Ebū Abdillâh Muḥammed İbn İsmâil el-Cu'fî. *el-Câmiu'l-Musnedu's-Şahîhu'l-Muḥtaşaru min Umûri Rasûlillah ve Sunenihi ve Eyyâmihî*. Dâru Tavkî'n-Necât: by., 1422.

Cevzici, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1999.

Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara Okulu Yayınları: Ankara, 2003.

Demircan, Adnan. *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*. Beyan Yayınları: İstanbul, 2009.

Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*. Terc. Mehmet Yolcu, Ekin Yayıncılık: İstanbul, 1998, c. I.

Diyanet Aylık Dergi "Deizm, Ateizm, Nihilizm Kıskaçında İnsanlık". Sayı: 320 (Ağustos, 2017).

Ebū Dāvūd, Süleyman İbn Eş'âs el-Ezdî es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dāvūd*. Tah. Muḥammed Muḥyiddin Abdülhamid. Mektebetü'l-Asriyye: Beyrut, tsz.

Günaltay, Mehmet Şemsettin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Sdl. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları: Ankara, 2013.

Günaydın, Fatma. "İmam-Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm (Sempozyumu)*. Vecihi Sönmez, Burhanettin Kıyıcı, Metin Yıldız (ed). Ensar Neşriyat: Van, 2017.

Hamidullah, Muhammed. "el İlâf veya İslam'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", terc. İsmail Cerrahoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c. IX, sayı: 1 (1961), ss. 213-222.

-----". "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri", terc. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. Sayı:4 (1980), ss. 327-342.

-----". *İslam Peygamberi*. Terc. Salih Tuğ. İmaj İç-Dış Ticaret A.Ş.: Ankara, 2003.

-----". *İslam'a Giriş*. Terc. Cemal Aydın. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara, 2001.

Heysemî, Ebū'l-Hasan Nureddin Ali İbn Ebî Bekr. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. Tah. Hîsamuddin el-Ḳuddûsî. Mektebetü'l-Ḳudsî: Kahire, 1994, c. VIII.

<http://www.dinveitoloji.com/2013/12/neden-deist-oldum.html>

(24.02.2019).

<http://www.dinveitoloji.com/2014/06/neden-deist-oldum-2.html>

(24.02.2019).

- <http://www.gercek hayat.com.tr/dosya/anne-ben-deist-oldum>
(24.02.2019).
- <http://www.islamianaliz.com/haber/ihsan-fazlioglu-deizm-ne-basortululer-arasinda-a-teizm-yayiliyor-tablo-bu-kadar-ciddi-64015#sthash.1sIO9Ncf.dpbs> (24.02.2019).
- <http://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/deizmin-ayak-sesleri-3777> (24.02.2019).
- <https://interaktif.konda.com.tr/tr/HayatTarzlari2018> (24.02.2019).
- <https://t24.com.tr/haber/once-islamiyeti-mantiga-dayandirmak-istiyorduk-sonra-deist-olduk,609970> (24.02.2019).
- <https://www.ateistforum.org/index.php?/topic/42963-nas%C4%B1-deist-oldum> (24.02.2019).
- <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/ayse-sucu/tehlike-canlari-caliyor-2-1890422/> (24.02.2019).
- https://www.trthaber.com/m/?news=diyanet-isleri-baskani-erbas-bizim-milletimiz-sapik-ve-batil-anlayisa-prim-vermez&news_id=360292&category_id=2 (24.02.2019).
- <https://www.wattpad.com/190823289-her-%C5%9Feye-bir-neden-neden-deist-oldum> (24.02.2019).
- <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/gencler-ve-din-2045126> (24.02.2019).
- <https://www.youtube.com/watch?v=3eYS-XrXuEY> (24.02.2019).
- İbn Hâbîb, Ebû Cafer Muḥammed el-Bağdādî. *Kitābu'l-Muḥabber*. Tah. İlze Lichtenstadter. Dāru'l- Āfāki'l-Cedīde: Beyrut, tsz.
- *Kitābu'l-Munemmaḳ*. Beyrut, 1985.
- İbn Hānbel, Ebû Abdullah Aḥmed İbn Muḥammed eş-Şeybānî. *Musned*. Tah. Şuayb Arnavud, Ādil Murşid vd.. Muessesetu'r-Risāle: Beyrut, 2001, c. XXXVIII.
- İbn Hāzm, Ebû Muḥammed Ali İbn Aḥmed İbn Said. *Cemheretu Ensābi'l-Arab*. Kahire, 1982.
- İbn Hişām, Abdulmelik. *es-Sīretu'n-Nebeviyye*. Tah. Mustafa es-Sekḳā, İbrahim el-Ebyārî, Mektebetu ve Maṭbaatu Mustafa el-Bābî el Halebî ve Evlādihi: Mısır, 1955, c. I.
- İbn İshāk, Muḥammed İbn Yesār el-Muttalibî. *Sīretu İbn İshāk*. Tah. Süheyl Zekar, Dāru'l-Fikr: Beyrut, 1978, c. I.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidā İmādüddîn İsmāil İbn Şihābiddîn. *Hız Peygamber'in Hayatı (es-Sīretu'n-Nebeviyye)*. Terc. Hanifi Akın. Çelik Yayınevi: İstanbul, 2014.
- İbn Şa'd, Muḥammed İbn Menî'. *et-Ṭabaḳātu'l-Kubrā*. Dāru Sadr: Beyrut, 1968, c. VIII.
- İbnu'l-Kelbî, Hişām b. Muḥammed. *Kitābu'l-Asnām*. Tah. Ahmet Zeki Paşa. Dāru'l-Kutubi'l-Mısriyye: Kahire, 1995.
- İlahiyat Fakülteleri XXII. Kelam Koordinasyon Toplantısı ve Uluslararası "Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm" Sempozyumu*. 12-14 Mayıs 2017, Yüzüncü Yıl İlahiyat Fakültesi, Van.
- Kapar, Mehmet Ali. "Kus b. Sâide", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2002, c. XXVI, s. 460.
- Kulat, Mehmet Ali. *Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*, Mak Danışmanlık: Ankara, 2017.
- Meriç, Cemil. *Jurnal I. İletişim Yayınları*: İstanbul, 2009.

Muslim, Ebū'l-Ḥasen İbnu'l-Ḥaccāc el-Ḳuṣeyrī en-Nīsābūrī. *el-Musnedu's-Şahīthu'l-Muhtaşar*. Tah. Muḥammed Fuad Abdalbākī. Dāru İhyāi Turāsi'l-Arabiyyi: Beyrut, tsz.

Taberī, Ebū Ca'fer Muḥammed İbn Cerīr. *Cāmiu'l-Beyān fī Te'vīli'l-Ḳur'ān*. Tah. Aḥmed Muḥammed Şakir. Muessesetu'r-Risāle: Beyrut, 2000, c. XI.

Tirmizī, Ebū İsa Muhammed İbn İsa. *Sunenu Tirmizī*. Tah. Aḥmed Muḥammed Şakir, Muḥammed Fuad Abdalbākī, İbrahim Utve. Şirketu Mektebetu ve Maṭbaatu Muştafa el-Bābī el-Halebī: Mısır, 1395.

Vāhidī, İmam Ebū'l-Ḥasen Ali b. Aḥmed. *Esbāb-u Nuzūli'l-Ḳur'ān*. Tah. Kemal Besyūnī Zağlūl. Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye: Beyrut, 1411.

Yalar, Mehmet. "İslamî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII (2009/1), s. 61-88.

Yetkin Düşünce, "Tanrı'yi Yeryüzünden Kovmak! Deizm, Ateizm ve Agnostisizm...", Yıl: 2, Sayı: 5 (Ocak, Şubat, Mart 2019).

Zemaşşerī, Ebū'l-Kāsim Maḥmud İbn Omer el-Ḥarezmī. *el-Keşşāf an Haḳāiki Ğavāmiḳi't-Tenzil*. Dāru'l-Kitābi'l-Arabiyyi: Beyrut, 1407, c. II.